

О.О. ХОДИРЄВА**РИНОК ПРАЦІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ГОЛОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМКИ ВІДНОВЛЕННЯ**

У статті проаналізовано стан українського ринку праці у військовий час, визначено його головні проблеми, структурні зсуви, диспропорції, наведені прогнози ускладнень післявоєнного відновлення та надані пропозиції щодо їх подолання та подальшого відновлення ринку праці, запропоновані програмні напрямки для післявоєнного відновлення. Зазначений масштаб збитків економіки України від повномасштабного російського вторгнення, наведені розміри збитків промисловості, збитків від руйнування інфраструктури, вартість майбутньої реконструкції. Доведено, що повномасштабна війна призвела до гуманітарної кризи у суспільстві що визначатиме демографічний розвиток і ситуацію на ринку праці впродовж багатьох років. Вказані існуючі інформаційні ускладнення. Проаналізовано динаміку безробіття у 2022 році та наведені прогнозні значення на 2023 рік. Проаналізовано динаміку безробіття по регіонам. Проаналізовано невідповідність у регіональному розподілі пропозиції та попиту на робочу силу. Визначено, що основною причиною цього стало внутрішнє переміщення робочої сили з зони бойових дій у безпечні регіони, порушення ланцюгів постачання та виробництва, зміна споживчого попиту за обсягом та товарною структурою. Проаналізовано динаміку пропозиції та попиту на робочу силу протягом 2022 року. Вказано про початок «Епохи роботодавця». Визначено головні тенденції регіональних ринків праці у порівнянні з довоєнним часом. Визначені причини наявної диспропорції між попитом та пропозицією робочої сили, навіть з урахуванням релокації частини підприємств. Згідно з дослідженнями спрогнозовано майбутні проблеми українського ринку праці. Наведені напрямки дій на макроекономічному рівні для їх подолання. Доведено, що людський капітал є одним із ключових факторів післявоєнного відновлення держави, тому слід докласти максимальних зусиль для його збереження. Це є головним чинником того, що програми відновлення та подальшого розвитку ринку праці повинні плануватися завчасно та на перспективу і розвиватися в декількох напрямках. Автором запропоновано 6 напрямків програм для відновлення українського ринку праці.

Ключові слова: ринок праці; людський капітал; робоча сила; війна; відновлення

О. KHODYRIEVA**UKRAINE'S LABOR MARKET UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE: MAIN PROBLEMS AND DIRECTIONS OF RECOVERY**

The article analyzes the state of the Ukrainian labor market during the war, identifies its main problems, structural shifts, disparities, gives forecasts of complications of post-war recovery and provides suggestions for overcoming them and further recovery of the labor market, proposed program directions for post-war recovery. The scale of damage to Ukraine's economy from a full-scale Russian invasion is indicated, the amount of industrial damage, damage from the destruction of infrastructure, and the cost of future reconstruction are indicated. It has been proven that a full-scale war led to a humanitarian crisis in society, which will determine the demographic development and the situation on the labor market for many years. The existing information complications are indicated. The dynamics of unemployment in 2022 are analyzed and forecast values for 2023 are given. The dynamics of unemployment by region was analyzed. The discrepancy in the regional distribution of labor supply and demand was analyzed. It was determined that the main reason for this was the internal movement of the workforce from the war zone to safe regions, disruption of supply and production chains, changes in consumer demand in terms of volume and product structure. The dynamics of labor supply and demand during 2022 were analyzed. It is indicated about the beginning of the "Era of the employer". The main trends of the regional labor markets compared to the pre-war period are determined. The reasons for the existing disproportion between labor supply and demand have been determined, even taking into account the relocation of part of the enterprises. According to the research, future problems of the Ukrainian labor market are predicted. Directions of actions at the macroeconomic level to overcome them are given. It has been proven that human capital is one of the key factors in the post-war recovery of the state, so maximum efforts should be made to preserve it. This is the main factor in the fact that the programs of recovery and further development of the labor market must be planned in advance and for the future and develop in several directions. The author proposed 6 directions of programs to restore the Ukrainian labor market.

Keywords: labor market; human capital; workforce; war; reconstruction

Вступ. Російське повномасштабне вторгнення в Україну в лютому 2022 року спричинило критичний вплив на макроекономічну систему України. Тому особливого значення набуває збереження та забезпечення функціонування ринку праці України. Ринок праці є найбільш чутливим індикатором змін, що відбуваються в соціально-економічній системі країни. Частина населення України залишилася без роботи та засобів існування, була вимушена стати внутрішніми біженцями або мігрувати за кордон, натомість інша частина населення продовжує працювати попри постійні обстріли з боку росії та пошкодження критичної інфраструктури України. На фоні усіх цих негараздів, ринок праці був змушений адаптуватися до нових умов. Наразі ринок праці перебуває в кризових умовах та неспроможний задовольнити попит робочої сили в реальних робочих місцях. Саме тому виникає необхідність розкрити особливості функціонування ринку праці в умовах

воєнного стану, оцінити глибину кризи та можливості та напрямки його відновлення

Аналіз стану питання. Незважаючи на значний обсяг досліджень та публікацій з проблематики ринку праці в Україні, питання його аналізу та розробки шляхів його стабілізації в умовах воєнного стану, а також напрямків післявоєнного відновлення є новим та актуальним науковим завданням.

Мета роботи. Метою дослідження є дослідження змін, що відбулися на ринку праці України у воєнний період; виокремлення позитивних та негативних тенденцій; надання рекомендацій щодо стабілізації ринку праці у післявоєнний час.

Аналіз основних досягнень і літератури. Дослідження різних аспектів розвитку ринку праці залишається важливим питанням наукових досліджень. Під час написання статті були враховані висновки науковців, щодо основних тенденцій на

українському ринку праці у військовий час (Любомудрова Н., Гойчук В., Черьомухіна О., Чалюк Ю., Штундер І.), а також взяті до уваги експертні матеріали (дослідження Європейської бізнес-асоціації, Національного банку України, CEPR, онлайн-порталів work.ua, grc.ua та інших).

Викладення основного матеріалу дослідження.

Внаслідок повномасштабного російського вторгнення економіка України зазнала колосальних збитків. Лише за приблизною оцінкою Київської школи економіки збитки від руйнування інфраструктури на вересень 2022 р. досягли 127 млрд. дол. США. Збитки промисловості від зруйнованих підприємств та недоотриманих доходів досягають 40 млрд. дол. США. На перше червня 2022 року Світовий банк та Єврокомісія оцінили вартість майбутньої реконструкції у 349 млрд. дол. США, допустивши імовірне зростання цієї цифри. За попередніми розрахунками Міністерства економіки України падіння ВВП України у 2022 році становить 30,4% з похибкою в 2% [1].

Повномасштабна війна призвела до гуманітарної кризи та активного переміщення населення, у тому числі за кордон, що визначатиме демографічний розвиток і ситуацію на ринку праці впродовж багатьох років. Унаслідок військових дій знищено ряд великих промислових об'єктів. За розрахунками Європейської бізнес-асоціації, 53% її членів працюють з обмеженнями, 3% перестали працювати, а 15% опитаних асоціацією компаній скоротили працівників або відправили їх у неоплачувані відпустки.

Падіння економіки зумовило зростання безробіття. У зв'язку із повномасштабною війною, Державна служба статистики України у 2022 р. не мала змоги проводити обстеження. Тому останніми показниками зайнятості та безробіття населення (за методологією МОП) є показники 2021 року. Саме тому дослідження частково спирається на дані з відкритих джерел, а не на офіційну статистичну інформацію. За підрахунками Національного банку України рівень безробіття в Україні у 2022 р. досяг величини у 28,3%, це 4,2-4,8 млн осіб. Стрімкий ріст безробіття відбувся через глибокий спад економічної активності та втрату робочих місць мігрантами з прифронтових територій, які потребують працевлаштування. За прогнозами НБУ надалі безробіття поступово знижуватиметься, проте залишатиметься вищим за свій природний рівень через довгострокові наслідки війни. Високий рівень безробіття та зниження економічної активності призвів до істотного зниження доходів населення. Надалі з відновленням економіки та поживленням попиту на робочу силу за прогнозами номінальна заробітна плата зростатиме і може навіть перевищити довоєнний рівень вже у 2023 році. Утім, з урахуванням інфляційних процесів реальна заробітна плата наприкінці 2024 року все ще буде нижчою за довоєнний рівень [2].

Регіони з найбільшою кількістю людей, що втратили роботу – це східна та південна частина України, тобто регіони, які є або були місцем бойових

дій. Але навіть у західних областях України істотно виросла кількість безробітних. До основних причин цього можна віднести:

- внутрішнє переміщення робочої сили з зони бойових дій у більш безпечні регіони;
- порушення ланцюгів постачання та виробництва;
- зміна споживчого попиту за обсягом та товарною структурою.

Спостерігаємо також значну невідповідність у регіональному розподілі пропозиції та попиту на робочу силу. Переміщення як працівників, так і бізнесу між областями зазвичай відбувалося з усіх областей до західної України як найвіддаленішого від лінії фронту регіону. Водночас, за даними найбільшого сайту пошуку роботи work.ua [3], найбільше шукачів роботи перебувають у центрі України, а не на заході. Про аналогічний розподіл повідомляє grc.ua [4] – Львівська область (найбільш густонаселена із західних областей) мала другу після Києва частку нових вакансій у червні (13,6%), у всіх західних областях на одну вакансію претендувало до двох осіб порівняно з шістьма особами на вакансію в Києві та 13-14 на вакансію в Запорізькій та Харківській областях.

Кількість вакансій на ринку праці значно скоротилась практично в усіх сферах, включаючи IT-сферу. Значних змін зазнала і пріоритетність вакансій. Найбільше пропозицій щодо роботи пропонується у сфері торгівлі. В десятку сфер із найбільшою кількістю вакансій також ввійшли: видобувна сфера, сільське господарство, сфера фінансів, медицина, фармацевтика, аптеки, продукти харчування, значно зменшилися пропозиції керівних посад та топ менеджерів, натомість набирають свою актуальність робітничі професії. Це вказує на початок так званої «Епохи роботодавця» [5,6,7].

Якщо проаналізувати довоєнні тенденції українського ринку праці, то в 2021 році спостерігався невеликий дефіцит та відбувалося зростання реальної заробітної плати. З квітня 2022 року ситуація змінилася на протилежну. За даними порталу grc.ua, який спеціалізується на пошуку кваліфікованих фахівців, до війни конкуренція на відкриту вакансію не перевищувала 5,5 осіб, то тепер у деяких регіонах цей показник сягає 29 осіб. Так у червні 2022 року на кожну вакансію на сайті відгукнулися в середньому 12 осіб, що в 4 рази більше, ніж за аналогічний місяць минулого року.

За даними сайту Work.ua до війни роботодавці розміщували на щомісяця понад 100 000 вакансій. Вже у березні кількість пропозицій роботи впала в 15 разів. Але починаючи з вересня 2022 року ринок розпочав відновлення і вийшов на половину довоєнного рівня. У грудні 2022 року кількість пропозицій роботи склала 53 179 вакансій [3].

Кількість внутрішніх переселенців на кінець серпня 2022 року досягла 6,9 млн. осіб, яких переважно прийняли до себе західні області України. Туди ж відбулася релокація підприємств для ведення бізнесу в безпечних умовах. Таким чином відбувалися зміни регіональних тенденцій ринку праці. Наприклад, в

п'ятірку областей з найбільшою кількістю вакансій вперше потрапили Івано-Франківська та Полтавська області, а Харківська область з трійки лідерів по Україні опустилась на вісімнадцяте місце та відзначилась найнижчим в країні рівнем пропонуємої у вакансіях заробітної плати [3]. Крім того зсуви на регіональних ринках праці, зумовлені внутрішніми мігрантами, через специфіку значно більшого відсотку зайнятості у промисловості у східних областях України у порівнянні із західними та центральними областями. Це підсилює вже наявні диспропорції між попитом та пропозицією робочої сили, навіть з урахуванням релокації частини підприємств.

СЕPR прогнозує, що українському ринку праці доведеться зіткнутися з наступним[1]:

- пошук відповідних вакансій передбачатиме неодноразові зміни місця проживання через спричинені війною руйнування житлового фонду та невідповідність між галузевим розподілом переміщених працівників і релокованих фірм у регіонах;

- потрібно буде реінтегрувати до ринку праці колишніх біженців, внутрішньо переміщених осіб, ветеранів, які часто матимуть фізичні та психологічні травми від війни;

- частину населення працездатного віку, значно більшу, ніж до повномасштабного вторгнення, доведеться мобілізувати, щоб закрити дефіцит деяких професій під час повоєнного відновлення;

- потрібно буде інтегрувати та залучати до відбудови країни іммігрантів з інших країн.

Для вирішення цих проблем СЕPR пропонують діяти у наступних чотирьох напрямках [1]:

- здійснювати інвестиції в людський капітал для майбутнього через надання компенсаційної освіти учням, які втратили роки навчання, та перепідготовку людей, які втратили роботу, але яким ще далеко до пенсії;

- краще використання наявного людського капіталу, підвищення участі жінок у робочій силі та вирішення проблеми безробіття серед внутрішньо переміщених працівників молодого віку;

- стабільний захист найбільш уразливих груп (тих, хто втратив роботу, ветеранів, вразливих і літніх працівників);

- сприяння поверненню ідей, якщо не людей: залучати до реконструкції людський капітал, який емігрував за кордон і не планує повертатися.

Потреба у робочій силі після війни залежатиме від обраної економічної стратегії України. На нашу думку особливу увагу треба звернути на впровадження програм, спрямованих на повернення біженців та їх успішній реінтеграцію в нові післявоєнні умови. У поствоєнному

відновленню найбільші темпи приросту можуть бути досягнуті в тих галузях, які працюватимуть на відновлення внутрішнього ринку. Швидко повернути довоєнну ситуацію на ринку праці буде складно, а тому держава повинна визначитися з тими напрямками, які будуть пріоритетними у найближчій перспективі щодо суттєвого відновлення параметрів ринку праці на якісно новому рівні.

За даними міністерства економіки серед українців, які виїхали за межі країни від війни близько 3 млн. осіб працездатного віку [8]. Частина з цих людей вже не планує повертатися. Схожа ситуація і в бізнесі, який зумів релокуватися за кордон. Це призвело до значної надходжень до державного бюджету, втрати робочих місць та, найголовніше, до втрати висококваліфікованих фахівців. Безперечно людський капітал є одним із ключових факторів післявоєнного відновлення держави. Саме тому програми відновлення та подальшого розвитку ринку праці повинні плануватися завчасно та на перспективу і розвиватися в декількох напрямках. На нашу думку вони мають включати до себе:

1. Програми спрямовані на забезпечення зайнятості і стабільного доходу, для тих громадян, які втратили робочі місця через війну.

2. Програми реконструкції економіки та забезпечення умов розвитку регіонів, найбільш постраждалих від бойових дій.

3. Програми спрямовані на мотивування до повернення працездатних громадян з закордону.

4. Програми перекваліфікації та підвищення кваліфікації існуючих працівників та програми підтримки зайнятості молоді.

5. Програми сприяння розвитку малого та середнього бізнесу.

6. Програми залучення іноземних інвестицій для підтримки бізнесу, грантові програми для інноваційного бізнесу.

Висновки. Проведене нами дослідження показало, що в умовах військового часу ми спостерігаємо різкі зсуви українського ринку праці. Оскільки людський потенціал є запорукою для успішного існування та відновлення держави, необхідно докласти максимальних зусиль для його збереження. Таким чином, хоча є неможливим спрогнозувати тривалість військових дій та масштаб руйнувань, необхідно вже зараз розробляти програми відбудови української економіки у післявоєнний період, тим самим створюючи передумови для повернення громадян, що виїхали за кордон та забезпечення поточного функціонування ринку праці. З метою поточної стабілізації українського ринку праці в умовах воєнного стану державі слід реалізувати низку заходів, орієнтованих на забезпечення зростання мобільності робочої сили, навчання найбільш конкурентним професіям внутрішньо переміщених осіб, використання потенціалу бізнесу, який релокалізується, активізації діяльності центрів підтримки підприємництва та ін. Післявоєнний ринок праці потребує не лише відновлення. Його потрібно

відновити з урахуванням минулих помилок. З безпрецедентними викликами, пов'язаними з відбудовою країни, можна впоратися лише за умови кращого функціонування ринку праці.

Список літератури

1. Centre for Economic Policy Research. Відбудова України: принципи та політика. 2022. 508 с. [Електронний ресурс] URL: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf (дата звернення: 06.02.2023).
2. Ринок праці України після півроку війни - European Business Association. European Business Association. [Електронний ресурс] URL: <https://eba.com.ua/rynok-pratsi-ukrayiny-pislya-pivroku-vijny/> (дата звернення: 6.02.2023).
3. Драматично впав і фантастично відновився: ринок праці пережив блекауту й увірвався у 2023 рік з відновленням на 50%. Work.ua – сайт пошуку роботи №1 в Україні. [Електронний ресурс] URL: <https://www.work.ua/news/ukraine/2302/> (дата звернення: 06.02.2023).
4. Економічна правда. Мільйони українців втратили роботу через війну. Звідки вони беруть гроші на життя?. Економічна правда. [Електронний ресурс] URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/12/8/694732/#:~:text=НБУ%20за%20методологією%20МОП%20підрахував,-4,8%20млн%20осіб.> (дата звернення: 06.02.2023).
5. Любомудрова Н., Гойчук В. Зміни на ринку праці в умовах воєнного стану та перспективи післявоєнного відновлення. *Економіка та суспільство*. 2022. № 40.
6. Черьомухіна О., Чалюк Ю. Ринок праці під час війни: стан та перспективи. *Економіка та суспільство*. 2022. № 46. [Електронний ресурс] URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-24> (дата звернення: 06.02.2023).
7. Штундер І. Ринок праці України в умовах воєнного стану. *Economy and Society*. 2022. № 40. [Електронний ресурс] URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-40-22> (дата звернення: 06.02.2023).
8. Понад 6,4 млн працездатних українців перебувають за кордоном – Мінекономіки - ПолітДумка. ПолітДумка. [Електронний ресурс] URL: <https://politdumka.kiev.ua/economics/ponad-64-mln-pracездатnih-ukrayinciv-perebuvaють-za-kordonom-minekonomiki/>

pracездатnih-ukrayinciv-perebuvaють-za-kordonom-minekonomiki/ (дата звернення: 06.02.2023).

References (transliterated)

1. Centre for Economic Policy Research. Vidbudova Ukrainy: pryntsypy ta polityka [Reconstruction of Ukraine: principles and politics]. 2022. 508 p. Available at: https://cepr.org/system/files/2022-12/reconstruction%20book_Ukrainian_0.pdf
2. Rynok pratsi Ukrainy pislia pivroku viiny - European Business Association. European Business Association. Available at: <https://eba.com.ua/rynok-pratsi-ukrayiny-pislya-pivroku-vijny/>
3. Dramatychno vpav i fantastychno vidnovyvsia: rynok pratsi perezhyv blekauty y uvirvavsia u 2023 rik z vidnovlenniam na 50%. Work.ua – sait poshuku roboty no 1 v Ukraini. Available at: <https://www.work.ua/news/ukraine/2302/>
4. Ekonomichna pravda. Miliony ukraintsiv vtratyly robotu cherez viinu. Zvidky vony berut hroshi na zhyttia?. Ekonomichna pravda. Available at: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/12/8/694732/#:~:text=НБУ%20за%20методологією%20МОП%20підрахував,-4,8%20млн%20осіб.>
5. Liubomudrova N., Hoichuk V. Zminy na rynku pratsi v umovakh voiennoho stanu ta perspektyvy pisliavoiennoho vidnovlennia [Changes in the labor market under martial law and prospects for post-war recovery]. *Ekonomika ta suspilstvo* [Economy and society]. 2022. no 40.
6. Cheromukhina O., Chaliuk Yu. Rynok pratsi pid chas viiny: stan ta perspektyvy [The labor market during the war: state and prospects]. *Ekonomika ta suspilstvo* [Economy and society]. 2022. no 46.
7. Shtunder I. Rynok pratsi ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Ukraine's labor market under martial law]. *Economy and Society*. 2022. no 40.
8. Ponad 6,4 mln pracездатnykh ukraintsiv perebuvauiut za kordonom – Minekonomiky - PolitDumka. PolitDumka. Available at: <https://politdumka.kiev.ua/economics/ponad-64-mln-pracездатnih-ukrayinciv-perebuvaють-za-kordonom-minekonomiki/>

Надійшла (received) 10.04.2023

Відомості про авторів / About the Authors

Ходирєва Оксана Олегівна (Khodyrieva Oksana Olehivna) – асистент кафедри економіки бізнесу і міжнародних економічних відносин Національного технічного університету «Харківський Політехнічний інститут»; м. Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9761-4943>; e-mail: Oksana.Khodyrieva@khp.edu.ua